

Δημήτρη Παυλόπουλου

Πρωτότυπο εναντίον φαντάσματος:
Εικονογράφος παλαιάς κοπής
στον καιρό της κρίσης

Το ελληνικό βιβλίο στην κρίση:

Σκέψεις για το παρελθόν, παρατηρήσεις για το παρόν, ιδέες για το μέλλον

Κεντρικό Κτήριο Πανεπιστημίου Αθηνών

Αμφιθέατρο Ιωάννης Δρακόπουλος

10 Μαΐου 2013

Π. Πολυχρόνης

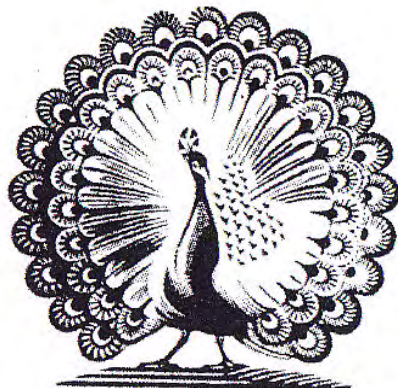

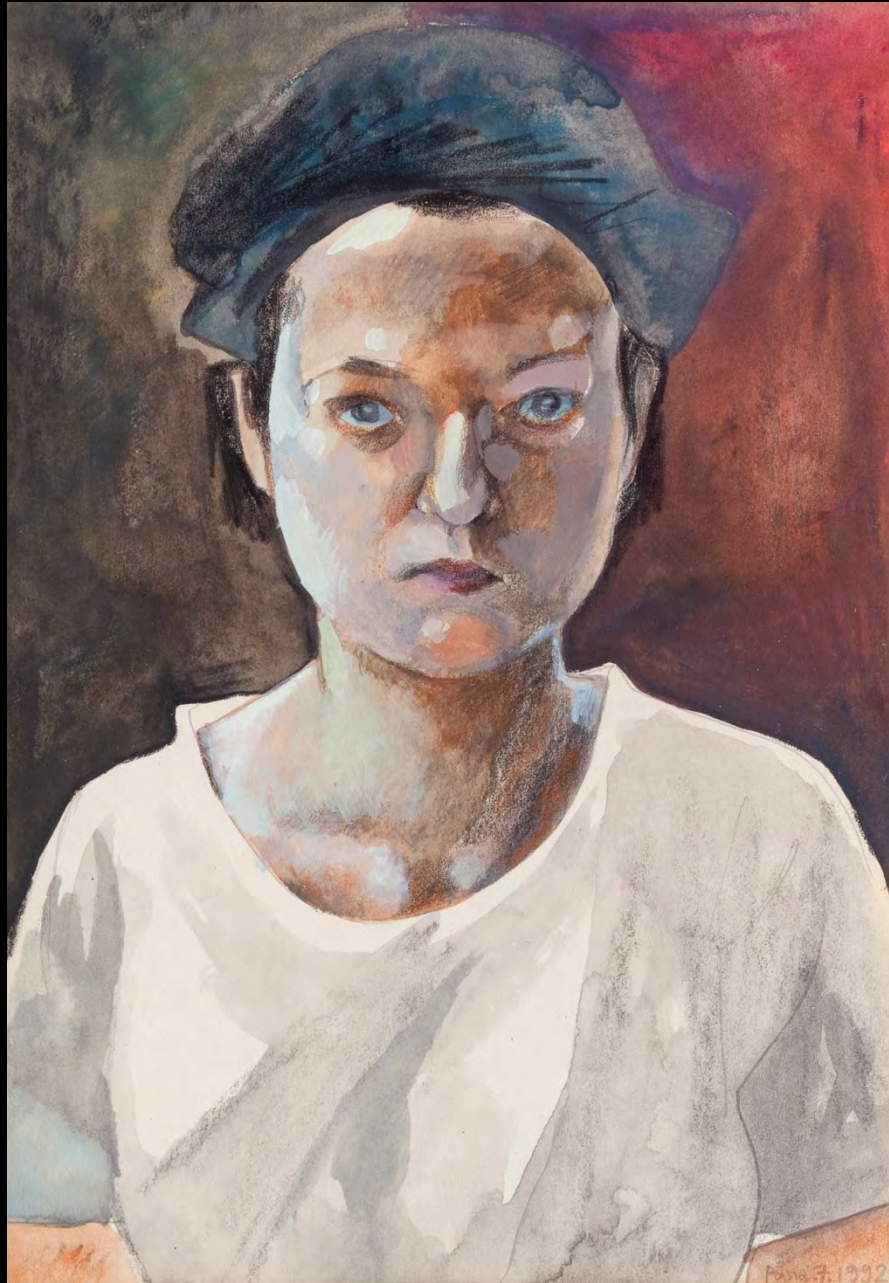

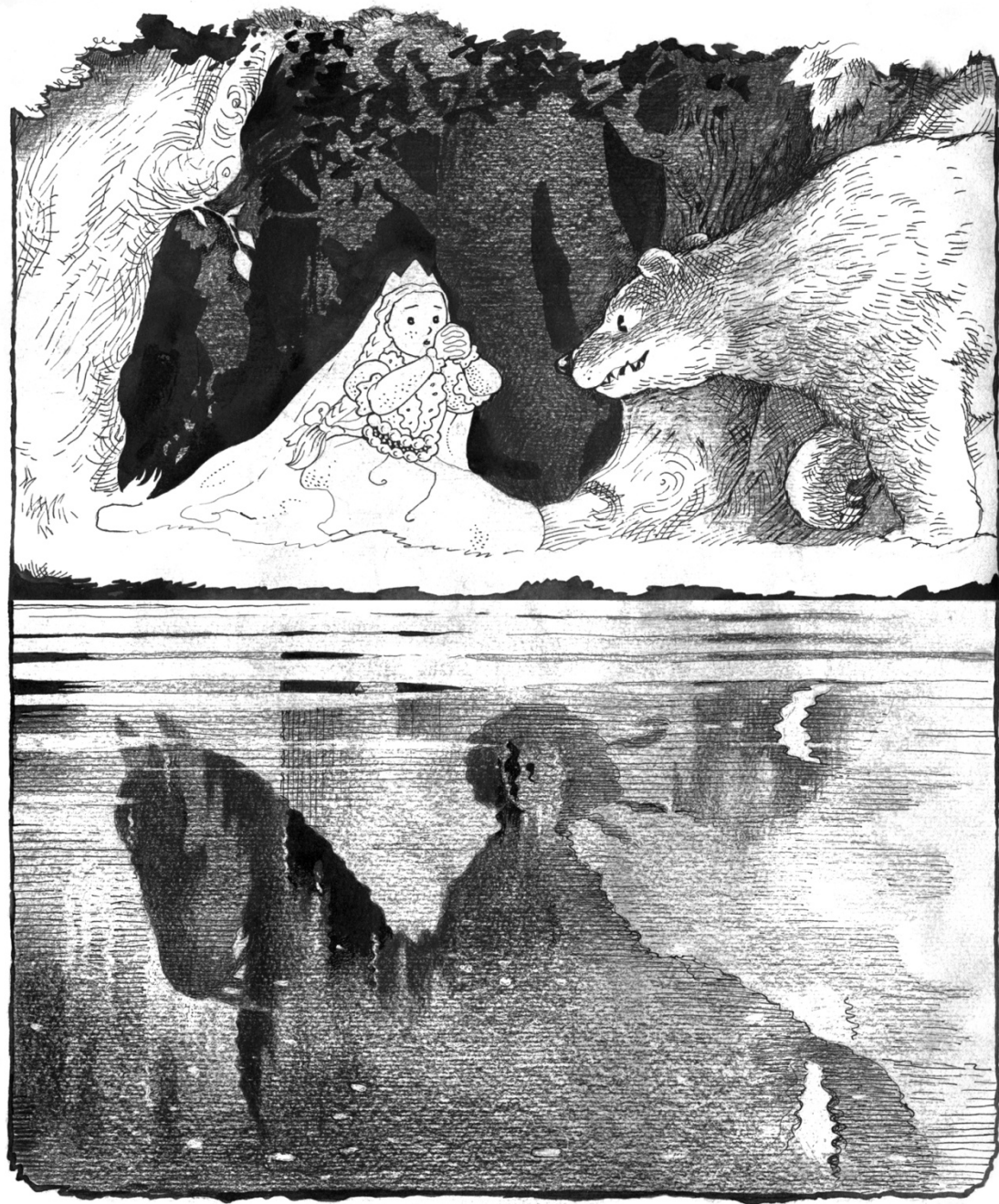

ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΕΙΝΑΙ
ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΟ ΑΝ ΔΕΝ ΤΟ ΔΙΑ-
ΒΑΖΕΙ ΜΕ ΑΠΟΛΑΥΣΗ Ο ΜΕΓΑΛΟΣ.
ΦΙΛΟΔΟΞΗΣΑΜΕ ΕΝΑ ΕΡΓΟ ΤΕΧ-
ΝΗΣ ΠΟΥ ΟΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟ
ΠΑΙΔΙ, ΟΣΟ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΚΓ' ΑΝ
ΤΟ ΒΛΕΠΟΥΝ, ΘΑ ΤΟ ΧΑΙΡΟΝΤΕ
ΜΑΖΙ. ΕΛΠΙΖΟΜΕ ΠΩΣ ΤΟ ΒΙΒΛΙ-
Ο ΤΟΥΤΟ ΘΑ ΒΕΒΑΙΩΣΕΙ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ Α-
ΞΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ. ΤΟ ΠΑΓΩ-
ΝΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΓΙΑΝΝΗ ΚΕΦΑΛΛΗΝΟ
ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟ ΚΑΙ
ΔΟΥΙΖΑΣΤΗΝ
ΑΘΗΝΑ
ΤΟ
1942 ΚΑΙ 1943

ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΟΣ: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΟΣ ΠΑΛΙΑΣ ΚΟΠΗΣ ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Από το 1847 και μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα τα περιοδικά και οι εφημερίδες στην Ελλάδα εικονογραφούνταν με τη μέθοδο της ξυλογραφίας σε όρθιο ξύλο, που την εφεύρε ο Άγγλος Thomas Bewick.¹

Στη μέθοδο αυτή η πλάκα χάραξης αποτελείται από εγκάρσια κομμένες φέτες σκληρών θαμνοειδών φυτών, οι οποίες έχουν κολληθεί μεταξύ τους· πάνω τους ο χαράκτης, αφού απλώσει λευκή πάστα ανθρακικού μολύβδου, σχεδιάζει με μολύβι το έργο, προτού το χαράξει —στις έγχρωμες ξυλογραφίες το κάθε χρώμα μπαίνει με διαφορετική ξύλινη πλάκα.

Τα χαρακτηριστικά, αντίγραφα, τις περισσότερες φορές, ευρωπαϊκών εικόνων, τα δούλευαν σπουδαστές της χαρακτικής στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας, οι οποίοι βιοπορίζονταν κυριολεκτικά αντί πινακίου φακής, αποβλέποντας στην ταχύτερη δυνατή παραγωγή, προκειμένου να καλύψουν τις επιτακτικές ανάγκες κυκλοφορίας των εντύπων. Τα χαραγμένα ξύλα, μετά τη χρήση τους, τα πλάνιζαν για να τα ξαναχαραξουν...

Ένα τέτοιο περιοδικό, που από τον πρώτο κιόλας χρόνο εκδόσεώς του, το 1879, εικονογραφείται με ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο, είναι το περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων* του Νικολάου Π. Παπαδοπούλου Υδραίου, το οποίο έχει ως πρότυπά του τα αντίστοιχα γαλλικά περιοδικά *Le Petit Français Illustré*, *Figaro de la Jeunesse*, *Saint Nicolas*, και κυρίως το *Magasin d'Éducation et de Récréation*.²

Ως ξυλογράφοι της *Διαπλάσεως των Παίδων*, παραδίδοντας μεγάλα ξυλογραφήματα (16×13 εκ.) για το εξώφυλλο ή μικρότερα και διακοσμητι-

---

¹ Βλ. Δημήτρη Παυλόπουλου, *Χαρακτική - Γραφικές Τέχνες. Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Όρων*, τρίτη έκδοση βελτιωμένη και επαυξημένη, Αθήνα 2011, σ. 68.

² Βλ. Βίκυς Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων [1879-1922]. Το πρότυπο και η συγκρότησή του*, Αθήνα 1987, σ. 69 [= *Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς*, τ. 15].

κά θέματα για τις εσωτερικές σελίδες, εργάζονται οι Ιωάννης Γ. Πλατύς, Παναγιώτης Πολυχρόνης, Ιωάννης Οικονόμου, Ελευθέριος Καζάνης, Γεώργιος Αντ. Οικονόμου, Γεώργιος Ν. Ροϊλός και Νικόλαος Οικονομόπουλος. Μαθητές όλοι στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας του Αριστείδη Λ. Ροβέρτου, μαθητή του πρώτου δάσκαλου της χαρακτηριστικής στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας, του ιεροδιακόνου Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου, σπούδαζαν την ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο μέσα σε τρία χρόνια, με το εξής πρόγραμμα διδασκαλίας: αντιγραφική ξυλογραφία από ξυλογραφία, αντιγραφική ξυλογραφία από χαλκογραφία και αντιγραφική ξυλογραφία από ελαιογραφία. Κατάλληλα προετοιμασμένοι, αποφοιτούσαν έτοιμοι να εργαστούν για την εικονογράφηση εντύπων.³

Οι ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο, από τον τόμο του 1881 της *Διαπλάσεως των Παίδων* χαρακτηρίζονται από την ακρίβεια της απόδοσης και από τη θαυμαστή χάραξη των θεμάτων πάνω στο ξύλο. Η αριστοτεχνική λεπτότητα των γραμμών τους τις κάνει να θυμίζουν χαλκογραφίες —π.χ. ο «Ναυτόπαις» του Παναγιώτη Πολυχρόνη ή η «Εκπληξίς!» του Ελευθερίου Καζάνη. Εικονογραφούσαν συνήθως παιδικά διηγήματα λογοτεχνών όπως ο Αιμίλιος Ειμαρμένος [Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης].⁴

Κατά τον 20όν αιώνα το παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο γνώρισε ανάπτυξη χάρη σε εκδοτικούς οίκους της Αθήνας (Ελευθερουδάκη, «Αστέρος» Αλεξάνδρου & Ευαγγέλου Παπαδημητρίου, «Αγκύρας» Απόλλωνος Παπαδημητρίου, «Ατλαντίδος» Μ. Πεχλιβανίδη & Σίας, κ.ά.)⁵ και σε φω-

---

³ Για τους ξυλογράφους-εικονογράφους αυτούς βλ. Δημήτρη Παυλόπουλου, «Ζωγράφοι-ξυλογράφοι εικονογραφούν το περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων*», Γρηγόριος Ξενόπουλος. *Πενήντα χρόνια από το θάνατο ενός αθάνατου (1951-2001)*, Πρακτικά Συνεδρίου, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Στοά του Βιβλίου, 28-29 Νοεμβρίου 2001, Αθήνα 2003, σ. 205-216· Γιάννη Μπόλη - Δημήτρη Παυλόπουλου, *Ελληνική Χαρακτική, 1843-1915. Ιστορία - Λεξικό Χαρακτών*, Αθήνα 2012, σ. 82-106.

⁴ Βλ. γενικά Ουρανίας Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης (1858-1928)*, Αθήνα 2011 [= *Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς*, τ. 48].

⁵ Βλ. Δημήτρη Παυλόπουλου, «Οι Νέοι Μεγάλοι Εκδοτικοί Φορείς της Αθήνας. Τυπογραφεία - Εκδοτικοί Οίκοι (19ος-20ός αι.)», *Πεντακόσια Χρόνια Έντυπης Παράδοσης του*

τισμένους δασκάλους της τέχνης του βιβλίου (Γιάννη Κεφαλληνό,⁶ Κώστα Γραμματόπουλο⁷).

Κληρονόμος αυτής της σχεδιαστικής-χαρακτικής παράδοσης είναι η εικονογράφος παιδικών βιβλίων Ράνια Βαρβάκη. Γεννημένη στην Αθήνα το 1962, μεγάλωσε σε περιβάλλον σχετικό με τις γραφικές τέχνες: οι γονείς της είχαν ιδρύσει, από τη δεκαετία του 1950, με συνεταίρο στενό συγγενή τους, το διαφημιστικό γραφείο «Φήμη» στο κέντρο της Αθήνας, σε δρόμο της λεγόμενης γειτονιάς των τυπογραφείων, στην οδό Κολοκοτρώνη 11, γεμάτη τότε μικρά τυπογραφεία και τσιγκογραφεία.⁸ Έτσι, φυσιολογικά βρέθηκε, μαζί με τις άλλες δύο αδελφές της, να ζει μέσα στα μελάνια και στα χαρτιά του κοντινού στο σπίτι οικογενειακού γραφείου. Ο πατέρας τους Θύμιος, ταλαντούχος σχεδιαστής και εξαιρετικά προικισμένος καλλιγράφος εκατοντάδων γραμμάτων, ελληνικών και ξένων, ενθάρρυνε τις τρεις κόρες του να σχεδιάζουν, συναγωνιζόμενες μεταξύ τους.

Ακολούθησαν οι σπουδές της Ράνιας Βαρβάκη στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, στο Εργαστήριο του Νίκου Κεσσανλή. Δεν την κέρδισε όμως η ζωγραφική· την είχε συναρπάσει η εικονογράφιση. Από τη δεκαετία του 1980 λοιπόν, επιδόθηκε στη φιλοτέχνηση υπεράνθρωπα επιμελημένων εικονογραφήσεων που ανέρχονται σήμερα σε μεγάλο αριθμό, 150 τόμους, ενώ είχε συμμετοχή και σε πληθώρα άλλων. Ασπρόμαυρα σχέδια

Νέου Ελληνισμού (1499-1999), Κατάλογος Έκθεσης, Βουλή των Ελλήνων, Επιμέλεια Κ. Σπ. Στάκος - Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Αθήνα 2000, σ. 357, 358, 397, 369, 402, 404.

⁶ Βλ. Ε. Χ. Κάσδαγλη, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαρακτήρας*, Αθήνα 1991, σ. 403-414.

⁷ Βλ. Δημήτρη Παυλόπουλου, «Οι Νέοι Μεγάλοι Εκδοτικοί Φορείς της Αθήνας. Τυπογραφεία - Εκδοτικοί Οίκοι (19ος-20ός αι.)», ό.π., σ. 404, 405 εικ. 249.

⁸ Βλ. Δημήτρη Παυλόπουλου, «Από την ιστορία εικονογράφισης ελληνικών εντύπων. Τσιγκογραφεία στην Αθήνα του μεσοπολέμου», περ. *Τα Νέα των Γραφικών Τεχνών*, τχ. 137, Μάρτιος 1997, σ. 66 [αναδημ.: του ίδιου, «Τσιγκογραφεία στην Αθήνα του Μεσοπολέμου», εφ. *Η Βραδυνή*, 10 Ιανουαρίου 1999]· του ίδιου, «Η τσιγκογραφία στην Ελλάδα», *1ο Παγκόσμιο Συνέδριο Τυπογραφίας και Επικοινωνίας. Ιστορία, Θεωρία, Εκπαίδευση*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ιούνιος 2002, *Πρακτικά*, συλλογή και έκδοση κειμένων Κλήμης Μαστορίδης, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 314.

και έγχρωμα έργα, στα οποία η λεπτομερής διαγραφή εντυπωσιάζει, σε συνδυασμό με την ικανότητά της να διεισδύει στην ουσία των κειμένων, είναι ο καρπός ιδιαίτερας κοπιαστικής διαδικασίας που μοιάζει να έχει βγει από άλλην εποχή, να μην προέρχεται «εκ του κόσμου τούτου». Η ίδια δεν κουράζεται να εξαντλεί τον εαυτό της, προκειμένου να κατακτήσει στο έπακρον το περιεχόμενο του εκάστοτε κειμένου που έχει αναλάβει να ζωντανέψει. Μέσα από την πυκνότητα των γραμμικών σχεδίων και τη μαγεία των χρωματικών συνθέσεών της, δημιουργεί τον δικό της εξαίσιο εικαστικό περίγυρο, παράλληλο με τον κόσμο των κειμένων που έχει να εικονογραφήσει. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει κανείς την εντύπωση ότι οι εικόνες της παραπέμπουν σε κινηματογραφικά πλάνα, αφού οι γωνίες απόδοσής τους προκύπτουν απροσδόκητες. Και δεν είναι χωρίς αιτιολόγηση η σταθερή, μόνιμη επιλογή της από τον δεινό, αναγνωρισμένο συγγραφέα παιδικών και νεανικών βιβλίων, παλαιό διαπλασόπουλο, Ευγένιο Τριβιζά για την εικονογράφηση των κειμένων του, καθώς η εικονογράφος ολοκληρώνει την έμπνευση του συγγραφέα.

Στην περίοδο της εκτεταμένης οικονομικής κρίσεως που βιώνουμε, η καλλιτεχνική δημιουργία της Ράνιας Βαρβάκη δεν φαίνεται να βρίσκει την καλύτερη δυνατή αξιοποίησή της από τους εκδότες παιδικών βιβλίων. Η ταχύτητα και η ευκολία της ψηφιακής τεχνολογίας πλήττουν την προσπάθειά της να μην προδώσει τα σχεδόν αχειροποίητα έργα της. Το παιδικό βιβλίο, απολαυστικό εγχείρημα κατά την ώρα της δημιουργίας, γίνεται κάποτε, για την εικονογράφο, πηγή πικρίας που την καταπτοεί αλλά δεν την κάμπτει. Εξάλλου, η αναγνώριση που εισπράττει από το όντως ανελέητο αναγνωστικό κοινό των παιδικών βιβλίων συνιστά την ουσιαστικότερη δικαίωση.

Δημήτρης Παυλόπουλος
Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας της Τέχνης
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Αθηνών